

UDK: 32-05 Maček, V.
329(497.1)HSS"1936/1941"
94(497.5)"1936/1941"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 5. 10. 2010.
Prihvaćeno: 25. 2. 2011.

Vladko Maček i Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji

SABRINA P. RAMET

Department of Sociology and Political Science, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim, Norveška
Centre for the Study of Civil War, PRIO, Oslo, Norveška

U razdoblju od 1936. do 1941. HSS je, na čelu s Vladkom Mačekom, razvio dvije poluvojne organizacije, Hrvatsku seljačku zaštitu i Hrvatsku građansku zaštitu. Seljačka zaštita trebala je zaštititi hrvatske seljake od napada srpskih četnika, kao i komunisti. Istodobno je njezino djelovanje i simptom bezakonja koje je vladalo u Kraljevini Jugoslaviji. Zaštita je istodobno bila i dio Mačekovih napora da suzbije utjecaj Ustaškoga pokreta.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka zaštita, Hrvatska građanska zaštita, Hrvatska seljačka stranka, Vladko Maček.

U razdoblju između 1936. i 1941. Hrvatska seljačka stranka (HSS), na čelu s Vladkom Mačekom, raspolagala je s dvije poluvojne organizacije: Hrvatskom seljačkom zaštitom (HSZ) i Hrvatskom građanskom zaštitom (HGZ). Poznato je da su ove organizacije odigrale važnu ulogu u sprečavanju državnoga nasilja nad hrvatskim seljaštvom.¹ No te organizacije do sada nisu bile predmet opširnijega istraživanja. Prikaz djelovanja HSZ-a može osvijetliti ne samo složenost odnosa između Mačeka i jugoslavenskih vlasti, nego i njegove odnose s Ustaškim pokretom Ante Pavelića, a može dati i neke odgovore o prirodi prve jugoslavenske države. Ukratko, moglo bi se zaključiti da sama činjenica da je Maček smatrao potrebnim osnovati seljačke postrojbe za samoobranu jasno ukazuje na rasprostranjeno bezakonje koje je tada vladalo u Jugoslaviji, ali i na trajno hrvatsko nezadovoljstvo njezinim uređenjem. Kako bi se HSZ shvatio

* Članak je izvorno objavljen na engleskome jeziku u časopisu *Contemporary European History*, 16, 2 (2007.). Ovdje je objavljen s dopuštenjem uredništva i izdavača tog časopisa.

** Za korisne komentare tijekom izrade članka zahvaljujem Marku Biondichu, Johnu Connellyju, Ivi Goldsteinu, Vjeranu Pavlakoviću, Jimu Sadkovichu, Francescu Priviteri, Matjažu Klemenčiću, Ludwigu Steindorffu, kao i anonimnim recenzentima koji su čitali članak kada sam ga predala ovom časopisu.

¹ Primjerice vidi "Povijest HSS-a 1928. – 1941.", *Hrvatska seljačka stranka. Vjera u Boga i seljačka sloga* (www.hss.hr/onama/povijest4php), pristup ostvaren 2. lipnja 2006.

kao izraz spomenutog hrvatskog nezadovoljstva, smatram da je najprije potrebno objasniti događaje koji su prethodili osnivanju te organizacije. Time će i samo osnivanje biti lakše shvatljivo.

O značajkama prve jugoslavenske države

Povijest prve jugoslavenske države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno od 1929. Kraljevine Jugoslavije, u nekim se slučajevima opisuje kao postojanje legitimnog sustava, štoviše kao parlamentarna država u kojoj je postojala vladavina prava. No, takvo je viđenje u potpunosti netočno. Ta je država zapravo uspostavljena nasilnim putem. Pritom su predstavnici slovenskih i hrvatskih zemalja izašli izvan okvira svojih ovlasti. Oni su naime bili ovlaštteni pregovarati isključivo o uspostavi federalne države, ali su na kraju pristali da nova država ima centralistički sustav vlasti.² Tako je nova kraljevina u prvome desetljeću svoga postojanja bila kvaziparlamentarna država o čijem postojanju nije postojao konsenzus. Nakon toga, od 1929. do 1934., uspostavljena je kraljeva osobna diktatura, zatim je od 1934. do 1939. ona postojala kao policijska država, da bi naposljetku od 1939. do 1941. bila riječ o srpsko-hrvatskom kondominiju.

Uspostava jugoslavenske države provedena je bez obaziranja na pravne pojedinosti i želje pojedinih dijelova njezina stanovništva. Srbija je u svoj sastav silom uključila Kosovo i Makedoniju ne obazirući se na želje većinskoga stanovništva tih područja da se priključe Albaniji odnosno Bugarskoj. Zato je na tim područjima nekoliko godina trajao oružani otpor vlastima.³ Crna Gora uključena je u novu kraljevinu stvaranjem Velike narodne skupštine. No, ona nije imala pravnog utemeljenja te je uspostavljena u sklopu srbijanske okupacije i sa zadatkom da zaobiđe legitimnu vladu i skupštinu Crne Gore. Zato se u Crnoj Gori sve do 1924. nastavio oštar otpor srpskoj aneksiji.⁴ Nasuprot tome u Bosni i Hercegovini nije bilo otpora ujedinjenju sa Srbijom, ali su početkom 1919. bosanski Srbi napadali bosansko-hercegovačke muslimane spaljujući njihove domove i provodeći konfiskaciju muslimanskih zemljišnih posjeda. Zbog ovakvog nasilja žrtve su u Bosni i Hercegovini nastavile padati

² Nikola Zvonimir BJELOVUČIĆ, *Hrvatsko pitanje, prigodom desetgodišnjice Kraljevine S.H.S.*, Zagreb 1928., 11.-16.; Sabrina P. RAMET, *The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation, 1918-2005*, Bloomington, Ind. & Washington D.C. 2006., 2. poglavlje. Knjiga je objavljena i na hrvatskom: *Tri Jugoslavije, Izgradnja države i izazov legitimacije, 1918-2005.*, Zagreb 2009.

³ Za Kosovo vidi Noel MALCOLM, *Kosovo: A Short History*, London 1998., 274.; Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, Ithaca, N.Y. 1984., 298., 303.-305. Za Makedoniju vidi Isto, 319.-320.; Nusret ŠEHIĆ, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941), Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Sarajevo 1971., 164.-166.; Stefan TROEBST, *Mussolini, Makedonien und die Mächte, 1922-1930*, Cologne - Vienna 1987., 120.-126., 289.-307.

⁴ Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I. knj., Zagreb 1961., 129.-138.; Šerbo RASTODER, "A Short Review of the History of Montenegro", Florian Bieber (ed.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Baden-Baden 2003., 131.-133.

sve do 1924. godine.⁵ U Sloveniji je u listopadu 1920. provedeno izjašnjavanje, pri čemu su Slovenci mogli birati između pridruživanja Austriji ili Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, čime je trebala biti određena i granica između ovih dviju država. Zbog ovoga je slovensko pristupanje jugoslavenskoj državi imalo određeni legitimitet, ali je većina Slovenaca željela vlastitu autonomiju, dok je Slovenska ljudska stranka, glavna slovenska politička stranka, tijekom prvih parlamentarnih izbora također zahtijevala upravnu autonomiju za Sloveniju.⁶ Slovencima se nova država sviđala mnogo manje od habsburškoga carstva kojem su prethodno pripadali, pa su u svibnju 1932. studenti Ljubljanskoga sveučilišta organizirali prosvjede u kojima su tražili nezavisnost Slovenije. Kada su ugledni članovi Slovenske ljudske strane prosvjedovali protiv diktature, izvedeni su pred Specijalni sud za zaštitu države. Kao što je dobro poznato, u Hrvatskoj su na uspostavu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca odgovorili prosvjedima protiv nove monarhije, koji su održani na zagrebačkome Trgu bana Jelačića. Dva tjedna poslije u Zagreb je stiglo izaslanstvo srbijanske vojske koje je počelo ukidati hrvatske pukovnije bivše austro-ugarske vojske. Nasilje i neredi proširili su se Hrvatskom i trajali su i tijekom većeg dijela 1919. godine.⁷

Ubrzo nakon uspostave nove kraljevine vlasti u Beogradu onemogućile su djelovanje hrvatskoga Sabora, važne i tradicionalne hrvatske političke ustanove. Kada je 1921. donesen novi ustav, s njime se nisu slagali predstavnici najveće hrvatske političke stranke, Hrvatske republikanske seljačke strane (HRSS, poslije HSS). Tijekom predizbornih kampanja oporbeni političari često su uhićivani, policija je plijenila ili uništavala liste potpisa za kandidaturu oporbenih stranaka, a sprečavala je i da oporbeni predstavnici budu potvrđeni kao poslanici u Skupštini. Policija i režimske poluvojne organizacije također su napadale i premlaćivale pristase oporbenih stranaka, izborni su se rezultati falsificirali, a glavni kritičari režima bili su meta atentata, osuđivani na zatvorske kazne ili prisiljeni pobjeći iz zemlje. Do 1929. Slovenci i Hrvati morali su plaćati veće poreze od Srba i Crnogoraca. Istodobno je korupcija bila prisutna i na najvišim razinama državne vlasti.⁸

Obrazovni se sustav iskoristio kako bi promicao jugoslavensku svijest, pri čemu su srpska kultura i srpski jezik trebali predstavljati temelj, dok je Pravoslavna crkva iskazivala netrpeljivost prema katolicizmu, na temelju čega su barem neki Hrvati, poput primjerice Ante Cilige 1951. godine, zaključivali da se “vodio rat protiv Katoličke crkve, a u korist Srpske pravoslavne crkve”.⁹ Kako

⁵ Mustafa IMAMOVIĆ, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998., 490.; N. MALCOLM, *Bosnia: A Short History*, Washington Square, New York University Press 1994., 163.

⁶ S. P. RAMET, *The Three Yugoslavias*, 51.

⁷ Bosiljka JANJATOVIĆ, “Karadorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS”, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), br. 1, Zagreb 1995., 56.-57.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 75.-76.

⁸ Za pojedinosti vidi Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji*, Zagreb 1968., posebno II. i III. dio.

⁹ Ante Ciliga, u intervjuu za milanski *Il Popolo Lombardo*, 17. ožujka 1951. Primjerak intervjua može se naći kao prvi privatak u Dispatch 2977 (11 April 1951), unclassified, Outerbridge

je u vezi s ovim primijetio Ivo Banac: “Katolička je crkva bila svjesna da u očima slobodoumnih jugoslavenskih unitarista stoji osuđena (...). Osim toga, dok je katoličanstvo osuđeno kao antislavensko, unitaristi i velikosrbi držali su da je pravoslavlje domaće i nacionalno.”¹⁰ Posljedica ovoga bilo je da su neki Hrvati katolici prelazili na pravoslavnu vjeru.¹¹ Istodobno su postojale i poluvojne organizacije koje su bile nadahnute idejom jugoslavenskoga nacionalizma, a djelovale su na način da su terorizirale dijelove stanovništva. Prva takva organizacija bili su četnici, koji su se 1924. podijelili na dvije organizacije, i Organizacija jugoslavenskih nacionalista (Orjuna), osnovana u Splitu tijekom 1921. u okviru Demokratske stranke Svetozara Pribičevića. Poslije su osnovane i druge slične organizacije, primjerice Srpska nacionalna omladina (SRNAO), čiji su osnivači smatrali da Orjuna nije dovoljno “srpska”, i Hrvatska nacionalna omladina (HANA O), koja je osnovana kao odgovor na Orjunu. Također se može spomenuti Unutarnja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), koja je težila priključiti Makedoniju budućoj “Velikoj Bugarskoj”, kao i Ustaški pokret što ga je osnovao Ante Pavelić koji je, nakon proglašenja kraljeve diktature 6. siječnja 1929., napustio zemlju.

Postoje različiti podaci o godini osnutka Ustaškoga pokreta. Sekula Drljević nudi najraniji datum navodeći da je osnovan već 7. siječnja 1929., dok se Pavelić još uvijek nalazio u Zagrebu.¹² Nepotpisani članak objavljen na “Wikipediji” također navodi da je Ustaški pokret utemeljen 1929., ali se navodi da je do osnutka došlo u Italiji. Spomenuti članak sadrži i bilješku u kojoj je navedeno da su neki podaci u njemu upitni.¹³ James Sadkovich također smatra da je Ustaški pokret osnovan 1929., ali kaže da je do toga došlo krajem te godine.¹⁴ Zapravo je Pavelić, zajedno s Gustavom Perčecom i dr. Konstantinom Staniševim, predsjednikom Makedonskog nacionalnog komiteta, najprije osnovao Hrvatsko-makedonski komitet čiji su ciljevi bili uspostava samostalne Hrvat-

Horsey, Counselor/Rome to State, 768.00/4-1151, *Records of the U.S. Department of State Relating to the International Affairs of Yugoslavia 1950–1954*, Decimal file 768 (RG-59, LM77), National Archives II, College Park, Maryland.

¹⁰ I. BANAC, *n. dj.*, 411.

¹¹ Roko ROGOŠIĆ, *Stanje Kat. Crkve u Jugoslaviji do sporazuma*, Šibenik 1940., 70.; Jerzy KLOCZOWSKI, “Katholiken und Protestanten in Ostmitteleuropa”, Jean-Marie Mayeur (ed.), *Die Geschichte des Christentums, Religion, Politik, Kultur, Vol. 12: Erster und Zweiter Weltkrieg, Demokratien und Totalitäre Systeme (1914-1958)*, Freiburg – Basel – Vienna 1992., 892.

¹² Sekula DRLJEVIĆ, *Balkanski sukobi 1905-1941*, Podgorica 1999., 146. Basil Pandžić potvrđuje ovakvu kronologiju događaja navodeći da je tijekom 1929. Pavelić osnovao Revolucionarni ustaški pokret, nakon čega je napustio Jugoslaviju. Basil PANDŽIĆ, “Chronological Review of Croatian History”, Antun F. Bonifačić and Clement S. Mihanovich (eds.), *The Croatian Nation in its Struggle for Freedom and Independence*, Chicago 1955., 25. U svojoj povijesti Hrvatske i Stjepan Gaži tvrdi da su Pavelić i njegovi suradnici osnovali Ustaški pokret dok su se i dalje nalazili u Hrvatskoj, a tek su zatim emigrirali, najprije u Mađarsku, a zatim u Italiju. Vidi Stephen GAŽI, *A History of Croatia*, New York 1973., 313.

¹³ “Ustaše”, *Wikipedija* (hr.wikipedia.org/wiki/Ustase), pristup ostvaren 20. svibnja 2006.

¹⁴ James J. SADKOVICH, “Terrorism in Croatia, 1929-1934”, *East European Quarterly*, Vol. 22, No. 1, March 1988., 56.

ske i Makedonije.¹⁵ Iako nema sumnje da je Pavelić bio u vezi sa svojim istomišljenicima i prije negoli je 17. siječnja 1929. napustio Hrvatsku, prema Fikreti Jelić-Butić ustaše su kao ustrojena organizacija uspostavljeni tek tijekom 1931. pod imenom "Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija".¹⁶ Pod tim su imenom Pavelićevi ljudi u jesen 1932. izveli napad na žandarmerijsku stanicu u selu Brušani u Lici. Kako navodi Ivo Goldstein, ustaše su spomenutu akciju, koja će biti poznata i kao "Velebitski ustanak", smatrali "službenim osnutkom svoje organizacije".¹⁷ Tek tijekom 1933. ustaše, posvećeni uspostavi samostalne hrvatske države i izrazito protusrpski raspoloženi, iznijeli su načela po kojima "nijednom narodu u Hrvatskoj, osim Hrvatima, nisu priznata prava".¹⁸ Tijekom iste godine Ustaška organizacija mijenja naziv u Ustaški pokret.

Osnutak Hrvatske seljačke zaštite

Na kraju je tijekom 1936., na temelju uputa Vladka Mačeka (1879.–1964.), predsjednika HSS-a, osnovana i Hrvatska seljačka zaštita (HSZ). Osnivanje spomenute organizacije znakovito je u smislu da je ukazivalo na opći neuspjeh beogradskih vlasti da uspostave javni red i mir i izgrade legitimnu državu uspostavljenu na vladavini prava.¹⁹ U gradovima je ova poluvojna organizacija HSS-a djelovala pod nazivom Hrvatska građanska zaštita (HGZ).

Proglašenje osobne diktature kralja Aleksandra početkom 1929. načelno je značilo prekid rada postojećih političkih stranaka. Proglašavajući diktaturu, kralj je tvrdio da želi uspostaviti građansku i političku stabilnost. No, ni samo proglašenje diktature, kao niti oktroirani Ustav iz 1931. godine koji je, prema Jozi Tomasevichu, i dalje "jamčio sva kraljeva diktatorska prava",²⁰ nije ostvario spomenute ciljeve niti se to moglo očekivati. Istodobno su jugoslavenske vlasti nastavile prikupljati podatke o planovima VMRO-a i ustaša za provođenje terorističkih akcija. Vlasti su također raspolagale podacima da Mađarska navodno namjerava vojnim putem povratiti područja koja su joj Jugoslaveni preoteli nakon 1918. godine.²¹ Ministarstvo unutarnjih poslova u Beogradu također je izvještavalo da prati skupinu bugarskih terorista koji su se navodno nalazili u Zadru, kao i nekoliko terorističkih skupina koje su djelovale u Albaniji.²² No,

¹⁵ Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, II. knj., Zagreb 1993., 32.-33.

¹⁶ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1977., 21.

¹⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Croatia: A History*, London, 1999., 126.

¹⁸ *Isto.*

¹⁹ Za pojedinosti o ovome vidi S. P. RAMET, *The Three Yugoslavias*, poglavlja 2.-3.

²⁰ Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, California 2001., 29.

²¹ Hrvatski državni arhiv, Kraljevska banska uprava Savske banovine, Odjeljenje za državnu zaštitu (dalje: HDA, KBUSB-ODZ), kut. 70 (Povjerljivi spisi brojevi 9406-9857/1932.), Pov. I. Broj: 11398/1932., Broj: 20593/1932., Sresko načelstvo Koprivnica, Pov. Broj: 496/1932.

²² HDA, KBUSB-ODZ, kut. 103, Pov. II. Broj: 32062/1932.

vjerojatno je da ove skupine zapravo i nisu postojale, odnosno da su podaci o njima bili samo glasine. Tijekom travnja i svibnja 1932. došlo je do većih nemira u kotaru Ludbreg kada su seljaci istaknuli hrvatsku zastavu iskazujući svoju spremnost da se sukobe s vlastima. Vlasti su se bojale da spomenuti incident odražava separatističke sklonosti među Hrvatima.²³ Upravo u tom razdoblju došlo je do prethodno spomenute ustaške akcije u selu Brušani. Policija je ispravno sumnjala da je odvjetnik dr. Andrija Artuković, koji će u vrijeme NDH obnašati dužnost ministra unutarnjih poslova, bio jedan od organizatora tog napada.²⁴ Upravo je tada u kotaru Sisak uspostavljena tajna organizacija povezana s Mačekom. Vođa te organizacije bio je zagrebački odvjetnik dr. Ivan Pernar. Tu organizaciju moglo bi se smatrati prethodnicom Seljačke zaštite, a vlasti su imale podatke da njezini članovi pripremaju napad na žandarmerijske stanice, odnosno zauzimanje drugih državnih objekata. Navodno su konačni ciljevi spomenute organizacije bili odvajanje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Slovenije iz sastava jugoslavenske države.²⁵ Istodobno su u Sisku djelovali i komunisti, koji su mogli računati na pristaše među hrvatskim stanovništvom koje je bilo nezadovoljno postojećim stanjem, a sjećalo se i atentata na Stjepana Radića do kojeg je došlo 1928. godine.²⁶ Zaista su protivnici vlasti neprestano izazivali incidente na javnim događanjima, primjerice na različitim priredbama, kako bi iskazali neprijateljstvo prema vlastima i takvo raspoloženje raširili među hrvatskim stanovništvom.²⁷

Kasnije tijekom iste godine dr. Đuro Padačić, ljekarnik iz kotara Ivanec, radio je na uspostavi društva koje je namjeravao nazvati "Hrvatski Zagorac", najavljujući da će se zainteresirani za pristupanje društvu okupiti 16. listopada. Pet dana prije nego što se taj sastanak trebao održati kotarski predstojnik zabranio je osnivanje navedene organizacije.²⁸ Otprilike u isto vrijeme vlasti su raspolagale podacima da u šumama Kalnika djeluju naoružane skupine, kao i o napadu mladih seljaka na žandarmerijsku stanicu u selu Bojan u kotaru Čazma.²⁹ Dok je taj napad očito bio spontan, ipak su u istome razdoblju i dalje djelovali ilegalni ustaški pristaše. Tako su ustaše postavili eksplozivne naprave u carinskome uredu u Šibeniku i žandarmerijskim stanicama u mjestima Sukušani i Gorica kraj Biograda.³⁰

²³ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 70, Pov. Broj: 537/1932., kut. 73 (Pov. II. brojevi: 10810-11217/1932.), Kz. Broj: 434/1932.

²⁴ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 94 (pov. spisi br. 23354-23977/1932.), Pov. Ob. Broj: 1911/1932.

²⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 73, Pov. Broj: 415/1932.

²⁶ *Borba*, Zagreb, 20. 10. 1928., 1. O atentatu na Radića vidi Z. KULUNDŽIĆ, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967. Za noviju biografsku studiju o Stjepanu Radiću vidi Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić, 1871.-1928.*, Zagreb 2003.

²⁷ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 73, Pov. II. Broj: 11104/1932.

²⁸ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 98 (spisi br. 26853-28116/1932.), Pov. Ob. Broj: 2093/1932.

²⁹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 98, Pov. broj 1689/1932., Pov. Broj: 1144/1932.; kut. 103 (Pov. II. brojevi: 1511-33168), Sresko načelstvo Čazma, Pov. II. Broj: 1412/1932.

³⁰ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 103, Pov. Broj 1446/1932.; "Ustaša", *Grič*, Buenos Aires, 8. 10. 1932., 4.

Do tog su trenutka mladi Hrvati bili uključeni u organizacije kao što su “Križari” i “Hrvatski skaut”. Ove organizacije suprotstavljale su se ideologiji jugoslavenstva kojom su vlasti željele izbrisati hrvatski i druge nesrpske nacionalne identitete.³¹ Policijske vlasti bile su zabrinute da oporbena djelatnost ukazuje na separatističke težnje, pa su tako tijekom 1932. izvještavale da u zagrebačkim srednjim školama djeluju hrvatski separatisti koji su organizirani u “Crveni križ” i druge slične organizacije. Tijekom iste godine osnovano je i središnje predstavništvo studentskih organizacija Sveučilišta u Zagrebu. Ova je organizacija bila pod utjecajem hrvatskih nacionalista, “frankovaca”, dok je do njezina osnivanja došlo na poticaj bivšega rektora dr. Josipa Belobrka. Do tog je trenutka na Velebitu već djelovala ustaška skupina, s odorama i suvremenim naoružanjem. Ustaške emigrantske novine *Grič* pisale su da se ti ustaše kreću velebitskim šumama kako bi upoznali to područje i zatim krenuli u nove vojne akcije.³²

U razdoblju od 1929. do 1934. Maček je ostao u vezi s Pavelićem. Maček je štoviše tada od talijanskoga vođe Benita Mussolinija zatražio da primi Pavelića i dužnosnika HSS-a Augusta Košutića. U studenome 1930., odnosno prije osnivanja Ustaške organizacije, kada je Maček posjetio Beč kako bi se sastao s Košutićem i Jurjem Krnjevićem, još jednim hrvatskim političkim emigrantom koji je bio u djelatnoj oporbi prema Beogradu, Pavelić je također pozvan da im se pridruži. No, Maček je težio da njegova veza s Pavelićem ostane tajna, a nakon ustaškoga napada u Lici u rujnu 1932. Maček je postajao sve jasniji u svojim stajalištima u kojima se zalagao za federalni preustroj Jugoslavije, što je istodobno značilo da je bio naklonjen mirnom razrješenju krize. Ovo su bile naznake raskola među hrvatskim predstavnicima koji su se podijelili na Pavelićevu skupinu, sklonu oružanom ustanku, i Mačeka i njegove pristaše koji su bili spremni na pregovore.³³ Do trenutka kada su talijanske vlasti internirale ustaše Mačekov HSS očito se razišao s Pavelićem koji je, kako navodi James Sadkovich, težio rasno čistoj državi u kojoj će samo on, kao ustaški vođa, biti iznad drugih.³⁴ Tada je već bilo jasno da postoje ključne razlike u nacionalnim ideologijama Mačeka i Pavelića. Maček i HSS bili su spremni na kompromis i na rješenje hrvatskoga pitanja u okviru jugoslavenske države. Za njih se problem nalazio u srpskoj prevlasti, a ne u Srbima kao takvima. HSS nije isključivao ni osamostaljenje Hrvatske, ali za njega to nije bilo jedino rješenje. Nasuprot tome Pavelić i ustaše željeli su propast Jugoslavije odbacujući bilo kakav kompromis, dok je prisutnost Srba u Hrvatskoj za njih predstavljala problem koji mora biti “riješeno”.

Jugoslavenske vlasti nisu bile naklonjene ni HSS-u niti Ustaškom pokretu. U jednom novinskom članku iz jeseni 1932. postavljeno je pitanje zašto

³¹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 94, Pov. Broj: 21333/1932.

³² HDA, KBUSB-ODZ, kut. 104 (Pov. spisi br. 33171-35702/1932.), Pov. I. br. 46455/1932.; “Ustaše u šumama”, *Grič*, 17. 9. 1932., 3.

³³ J. J. SADKOVICH, *Italian Support for Croatian Separatism, 1927-1937*, New York – London 1987., 85.-86., 111., 133.-135. Također vidi J. J. SADKOVICH, “Terrorism in Croatia”, 57.

³⁴ J. J. SADKOVICH, *Italian Support*, 155.

Hrvati nisu pokrenuli oružani ustanak protiv srpske hegemonije, a zatim je dan i odgovor da je Jugoslavija toliko slaba da će se raspasti i bez korištenja sile.³⁵ Zatim su, tijekom studenoga 1932., vodeće osobe HSS-a i Samostalne demokratske stranke (SDS), među kojima je bio i Maček, potpisale poznate Zagrebačke punktacije koje je sastavio Ante Trumbić. U njima je navedeno da postojeći državni sustav služi produžavanju srpske hegemonije, kao i da Kraljevina razara hrvatske institucije i vrijednosti.³⁶ Ubrzo nakon objave spomenutog dokumenta Maček je 31. siječnja 1933. uhićen, optužen za kršenje Zakona o zaštiti države i 30. travnja 1933. osuđen na tri godine zatvora. Maček je odslužio nešto manje od 20 mjeseci ove kazne te ga je sredinom prosinca 1934. amnestirao i na slobodu pustio predsjednik vlade Bogoljub Jevtić.³⁷

U međuvremenu su ustaše nastavili sa svojom djelatnošću izvodeći terorističke akcije i tijekom 1932. i 1933. godine. Tijekom 1933. pokušali su izvesti i atentat na jugoslavenskoga kralja Aleksandra, u čemu su konačno uspjeli 9. listopada 1934. zajedno s članovima VMRO-a.³⁸ Dok su organizacije kao što su Orjuna, SRNAO i četnička udruženja djelovale u zemlji, ustaške skupine imale su uporišta u Mađarskoj i Italiji. Potpora fašističke Italije ustašama imala je temelje u Mussolinijevoj težnji da izgradi imperij na Sredozemlju, koji se trebao sastojati od podređenih država i kolonija. U tom smislu potpora koju je Beograd davao jugoslavenskim teroristima i revolucionarima u talijanskim pokrajinama Venecija-Julija i Istra, kao i slična potpora određenim skupinama u Albaniji, mogu se shvatiti kao odgovor Beograda na prijetnju talijanskoga imperijalizma. Do kraja 1933. ban Savske banovine žalio se da terorističke skupine, koje imaju uporište u susjednim zemljama, "često" upadaju na teritorij njegove banovine.³⁹ U veljači 1934. uprava Savske banovine izvijestila je Beograd da je zaplijenila 2 093 političke brošure, uglavnom "separatističkog sadržaja", očito one koje su u Mađarskoj i Italiji tiskali ustaše. "Bivši Radićevci", kako su vlasti nazivale članove HSS-a, osuđivali su ustaške terorističke akcije navodeći da je moguće "izboriti hrvatska prava bez posezanja za nasiljem i silom".⁴⁰

No, kako su se pojačavale suprotnosti između Pavelića i Mačeka za prevlast među Hrvatima, i Maček je bio prisiljen posegnuti za eventualnom upotrebom sile, što je podrazumijevalo i osnivanje vlastitih poluvojnih snaga. Ovakav se razvoj djelomice može pratiti već nakon atentata na hrvatskoga intelektualca

³⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 98, Pov. Broj: 271/1932.

³⁶ Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke, 1928-1941*, I. knj., Zagreb 1974., 87.-96.

³⁷ S. P. RAMET, *The Three Yugoslavias*, 86.-87., 92.; Lj. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, I. knj., 97., 167.-169. U svojim sjećanjima Maček također ocjenjuje da možda i ne bi bio uhićen da nije bilo stranog zanimanja za Punktacije, odnosno stranih novinara koji su zatim od njega tražili intervju. Vladko MAČEK, *In the Struggle for Freedom*, University Park, Pa. 1957., 141.

³⁸ Za opširni prikaz atentata vidi François BROCHE, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou. Marseille, le 9 Octobre 1934*, Paris 1977.

³⁹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 9 (br. 1-114/1934.), Pov. II. Broj: 37195/1933.

⁴⁰ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 9, Str. Pov. II. Broj 52/1934.

Milana Šufflaya do kojega je došlo 1931. godine,⁴¹ kao i nakon pokušaja atentata na Milu Budaka tijekom 1932. godine. Tako su tijekom 1932. i 1933. Mačekovi ljudi u nekoliko općina osnovali ilegalne "borbene organizacije" za koje se može reći da su bile prethodnice kasnije Seljačke zaštite. Prema podacima vlasti vodstvo "bivše HSS" u Zagrebu je u proljeće 1935. uspostavilo neke ilegalne organizacije. Osim toga studenti Poljoprivrednoga fakulteta u Zagrebu osnovali su i "Hrvatski nacionalni revolucionarni pokret" čiji je cilj bio podizanje ustanka.⁴² Iako je HSZ službeno osnovan tek 1936., već tijekom 1934. i 1935. u većim hrvatskim gradovima osnovane su postrojbe za samoobranu vjerne Mačeku.⁴³ Ove jedinice predstavljale su mjeru sigurnosti, kako bi mogle obraniti Hrvate od četnika i drugih neprijateljskih poluvojnih organizacija, ali istodobno i težnju HSS-ovaca da se spriječi širenje utjecaja ustaša među hrvatskim stanovništvom.

Neposredno pred skupštinske izbore koji su održani 1935. Kraljevina Jugoslavija bila je poprište terorizma i nasilja različitih predznaka. Na samim izborima Maček je surađivao sa srpskim političkim predstavnicima koji su bili u oporbi vladinoj listi na čijem se čelu nalazio Bogoljub Jevtić, tada predsjednik jugoslavenske vlade. U tom razdoblju vlasti su raspolagale podacima da se nad nekim Hrvatima vrši teror kako bi ih se prisililo da na izborima glasaju za Mačekovu listu, primjerice u Kuterevu kraj Otočca. Pristaše Jevtićeve liste navodno su se bojali za svoju osobnu i imovinsku sigurnost jer se nad njima provodi teror.⁴⁴ Spomenuti podaci ne čine se utemeljenima ako se uzme u obzir da je Maček bio iznimno omiljen među hrvatskim stanovništvom, pa bi se moglo iščitati da je zapravo bila riječ o pokušaju policijskih vlasti da nađu opravdanje za Mačekov uspjeh među hrvatskim glasačima. Vlasti su također raspolagale glasinama da će Maček nakon izbora uspostaviti slobodnu i nezavisnu Hrvatsku. Zapravo će ona ostati u sastavu Jugoslavije, ali će imati vlastitu vojsku i vlast.⁴⁵ Prema drugim glasinama Treći Reich i Velika Britanija (!) nakon izbora će Mačeku pružiti potporu kako bi on mogao uspostaviti samostalnu Hrvatsku, dok su neki izražavali nadu da će "Srbi" priznati Mačekovo "pravo" da uspostavi samostalnu Hrvatsku.⁴⁶ Po nekim selima, neposredno prije izbora, mogle su se čuti i glasine da je Hitlerova vojska već ušla u Zagreb, dok se četiri pukovnije talijanske vojske nalaze na granici, kao i da su Nijemci i Talijani spremni pomoći Hrvatima da ostvare svoje nezavisnost.⁴⁷

⁴¹ Atentat na Šufflaya izazvao je zaprepaštenje i u zemlji i u inozemstvu. Zbog atentata su, između ostalih, prosvjedovali zagrebački nadbiskup Bauer, zajedno s nekoliko drugih biskupa, i oko 200 pisaca i umjetnika. U inozemstvu se prosvjedima protiv atentata, između ostalih, pridružio i Albert Einstein.

⁴² HDA, KBUSB-ODZ, kut. 15 (brojevi: 120-196/1935.), Str. Pov. Broj 396/1935.

⁴³ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 15, Str. Pov. Broj: 139/1935.

⁴⁴ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 18 (brojevi: 578-691/1935.), Str. Pov. Broj 38/1935.

⁴⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 18, Str. Pov. Broj: 41/1935.

⁴⁶ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 18, Str. Pov. Broj: 42/1935.

⁴⁷ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 18, Str. Pov. Broj: 32/1935.

Nesumnjivo su među Hrvatima postojala raširena nadanja da će ubrzo doći do uspostave hrvatske samostalnosti. Iako su spomenute glasine bile neutemeljene i pretjerane, smatram da su one važne u smislu da ukazuju na razinu hrvatskoga nezadovoljstva postojećim stanjem. Na isti su način pojedini policijski izvještaji iz tog razdoblja pretjerivali u prijetnji koju navodno predstavljaju hrvatske organizacije za samoobranu. No, takva pretjerivanja mogu se objasniti i kao znak nervoze i nesigurnosti koja je vladala u policiji, a možda i kao naznaka spremnosti da se diskreditira oporba, posebno HSS.

Zapravo je Maček 22. prosinca 1934. amnestiran i oslobođen iz zatvora u kojem je proveo 691 dan. Dan nakon puštanja iz zatvora on je britanskim novinama *The Daily Mail* izjavio da se nada federalnom preustroju Jugoslavije i da je njegovo viđenje hrvatske samostalnosti uvjetno. Hrvatska će, izjavio je, ostati u sastavu jugoslavenske kraljevine, pri čemu je izravno napomenuo da odbacuje rješenja koja bi se ostvarila oružanim ustankom ili pobunom.⁴⁸

Iako je Maček na prvom mjestu bio istaknuti hrvatski vođa, uspio je zadržati i povjerenje među barem dijelom Srba na način na koji to nikada nije uspjelo Stjepanu Radiću. Maček je ovaj uspjeh mogao temeljiti na zajedničkoj oporbi, nedostatku demokracije i raširenoj korupciji. Maček je na povjerenje mogao računati čak i među svećenstvom Srpske pravoslavne crkve, što je očito bila posljedica suradnje između HSS-a i SDS-a. Tako su primjerice u Podravskoj Slatini tri mjesna pravoslavna svećenika podržala Mačekovu listu. Štoviše, jedan od njih, Rajko Kokanović, bio je i kandidat na toj listi. Slično ovome i srpski pravoslavni svećenici u Kostajnici i Otočcu podržavali su Mačeka.⁴⁹

Skupštini izbori održani su 5. svibnja 1935. i na njih je izašlo 3 914 945 glasača, što je predstavljalo 73,6% ukupnog biračkog tijela. Prema službenim podacima izbore je dobio Jevtić, no čak i prema tim podacima bilo je vidljivo da je Mačekova lista, druga po broju glasova, ostvarila veliki uspjeh.⁵⁰ Ako se uzme u obzir da su vlasti u velikoj mjeri pribjegavale prijevarama i drugim nepravilnostima kako bi Jevtić ostvario bolje rezultate, onda ne iznenađuje što su rezultati izbora u širokim krugovima smatrani neuspjehom vladine liste. U skladu s ovime knez Pavle Karađorđević, koji je bio namjesnik nakon atentata na kralja Aleksandra u listopadu 1934., obratio se Milanu Stojadinoviću, bivšem ministru financija, kako bi on formirao novu vladu.

Jačanje i djelatnost HSZ-a

Izborni rezultati ojačali su položaj HSS-a koji je zatim krenuo u obnovu svoga kulturnog društva "Seljačka sloga", koje je osnovano još 1925., ali je nje-

⁴⁸ I. PERIĆ, *Vladko Maček, Politički portret*, Zagreb 2003., 178.

⁴⁹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 19 (brojevi: 692-1096/1935.), Str. Pov. Broj: 49/1935., Sresko načelstvo Kostajnica, Str. Pov. Broj: 47/1935., Sresko načelstvo Otočac, Str. Pov. Broj: 48/1935.

⁵⁰ I. PERIĆ, *Vladko Maček*, 181. Nešto drukčiji podaci izneseni su u H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 341.

gova djelatnost prekinuta 1929., nakon uvođenja kraljevske diktature. Također su osnovane još dvije organizacije HSS-a: "Gospodarska sloga", koja je trebala pomoći seljacima u gospodarskim pitanjima, kao i "sudovi dobrih ljudi", koji su trebali rješavati nesuglasice između hrvatskih seljaka.⁵¹

No, neposredno nakon skupštinskih izbora u svibnju 1935. nova vlada Milana Stojadinovića pokrenula je novi val represije nad hrvatskim seljaštvom.⁵² U proljeće 1936. vodstvo HSS-a izdalo je okružnicu s uputama za svoje vođe članove, u kojima je upozoreno da vlast, odnosno nova vladajuća Jugoslavenska radikalna zajednica, koristi ilegalne četničke organizacije za napade na Hrvate, zbog čega je nužno uspostaviti hrvatske poluvojne postrojbe za samoobranu. Na temelju toga došlo je do osnutka HSZ-a u koji su trebali biti mobilizirani svi tjelesno sposobni Hrvati stari između 25 i 40 godina.⁵³ Ubrzo su nove postrojbe HSZ-a započele djelovati u nekoliko hrvatskih sela, gdje su svaki dan izvodile vojne vježbe. U tom razdoblju vlasti nisu poduzele nikakve mjere protiv djelovanja te nove organizacije. Zatim su se u rujnu 1936. mogle čuti pogrešne vijesti da je HSZ prekinuo djelovanje. No, zapravo je njegovo organiziranje tek započelo, pa je u listopadu 1936. Maček potpisao upute za djelovanje HSZ-a koje su imale 42 stranice.⁵⁴ Iako je HSZ u jesen iste godine prekinuo sve djelatnosti u okolici Zagreba, u prosincu te godine vlasti su raspolagale podacima da se u nj upisuju seljaci stari 20 ili više godine u kotaru Lasinja, što je potvrđivalo da je ta organizacija i dalje vrlo djelatna.⁵⁵

HSZ je imao jasne značajke vojne organizacije, a prema podacima kotarskoga predstojnika u Donjem Miholjcu njegov je cilj omesti vlasti u njihovu djelovanju. Istodobno je ta organizacija trebala biti temelj za stvaranje vojske koja će Hrvatsku osloboditi od beogradske vlasti. Ovakvo mišljenje bilo je općeprihvaćeno od svih tijela vlasti. No, predstavnici HSS-a inzistirali su na tome da je zadaća HSZ-a u potpunosti obrambena, usmjerena protiv četnika i komunista, iako su vlasti znale za slučajeve u kojima su se zaštitari sukobili sa žandarima.⁵⁶ To zapravo nije bilo neobično ako se uzme u obzir da su žandari često pružali potporu četničkim organizacijama, pa su zaštitari, sukobljavajući se s četnicima, odmah dolazili i u sukob sa žandarima.⁵⁷ Za razliku od Gospodarske sloge i Hrvatskoga radničkog saveza, preko kojeg je HSS okupljao radništvo, HSZ je ostao ilegalna organizacija. Maček je igrao dvostruku igru, pa je tako u srpnju 1936. javno izjavio da će Hrvati možda odustati od rješavanja putem dogovora te će posegnuti za revolucionarnim sredstvima. Istoga mjese-

⁵¹ I. PERIĆ, *Vladko Maček*, 184.

⁵² V. MAČEK, *n. dj.*, 165.

⁵³ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 21, Str. Pov. Broj: 94/1936.

⁵⁴ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 20 (Str. Pov. Broj 1-94/1936.), Pov. I. Broj: 50160/1936.

⁵⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 20, Str. Pov. Broj: 94/1936., Sresko načelstvo Donja Stubica, Str. Pov. Broj: 12/1936., Sresko načelstvo Pregrada, Str. Pov. Broj: 10/1936., Sresko načelstvo Zagreb, Str. Pov. Broj: 12/1936., Sresko načelstvo Vrginmost, Str. Pov. Broj: 22/1936.

⁵⁶ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 20, Str. Pov. Broj: 94/1937., Pov. Broj: 1049/1936.

⁵⁷ Zahvaljujem Vjeranu Pavlakoviću za ovaj podatak koji mi je dostavio u e-pošti od 2. kolovoza 2005. godine.

ca u Rim je stigao predstavnik HSS-a Košutić kako bi se sastao s Mussolinijem. Tom je prilikom rekao *Duceu* da su HSS i ustaše dvije različite organizacije, ali će se ipak “udružiti” za “konačni obračun” sa Srbima.⁵⁸ Sljedećega mjeseca u Palermo je stigao Ante Trumbić kako bi razgovarao s Pavelićem i pomirio ga s Mačekom, u čemu nije imao uspjeha.

Tijekom ljeta 1936. jedinice HSZ-a osnovane su u selima kotareva Farkaševac, Ivanjska, Ciglena, Trojstvo i Severin. Krajem 1936. stanje u vezi s HSZ-om razlikovalo se od kotara do kotara. Tako su primjerice vlasti u kotarevima Đurđevac i Kalinovac uvjeravale nadređene da nema znakova djelovanja HSZ-a, dok je u kotaru Jelačićevo ta organizacija uspostavljena jedino u selu Lepa Greda te je u listopadu 1936. imala samo 13 članova.⁵⁹ Prema podacima kotarsko-ga predstojnika u Koprivnici djelatnost HSZ-a u tom kotaru bila je u opadanju i nije došlo do osnivanja novih ogranaka.⁶⁰ Nasuprot tome HSZ je u Brodskom Drenovcu imao sve više članova. Do kraja siječnja 1937. vlasti su pretpostavljale da HSZ ima ukupno 13 915 članova, pri čemu je najviše zaštitara, njih 1 445, bilo u Donjoj Stubici, zatim 1 200 u Koprivnici i 1 200 u Ludbregu.⁶¹

Kao što je navedeno, vlasti su u početku zauzele pasivno držanje prema HSZ-u nadajući se da seljaci neće biti u stanju dulje vrijeme sudjelovati u njegovoj djelatnosti. No, do kraja 1936. vlasti su postale sve više zabrinute zbog stalnog širenja HSZ-a i hrvatskih poluvojnih organizacija koje su djelovale pod drugim imenima, iako je moguće da su zapravo bile dio HSZ-a. Među ovim drugim organizacijama bila je takozvana Hrvatska vojska koja je u lipnju 1936. osnovana u selu Bistričko Podgorje (kotar Marija Bistrica), zatim “Hrvatska omladina”, koja je u srpnju iste godine osnovana u selu Viškovci (kotar Đakovo), “Hrvatska narodna obrana”, koja se tijekom rujna i listopada iste godine pojavila u selima Vrbanovac i Seseva (kotar Ludbreg), kao i “Seljačka sloga – narodna zaštita”, uspostavljena u selu Dubrovčanin (kotar Klanjec). Neke od spomenutih organizacija izvodile su vojne vježbe iako nisu bile naoružane. Vlasti su bile zabrinute i zbog podataka da se iz Austrije i Italije u Jugoslaviju krijumčari oružje kojim se naoružava HSZ, kao i da Hrvati koji su služili u austro-ugarskoj vojsci sudjeluju u izobrazbi njegovih postrojbi.⁶² Vlasti su također brzo došle do kopije dokumenta koji je imao šest stranica, a potpisali su ga Maček i Jakov Jelačić, u kojem je uspješno osnivanje HSZ-a opisano kao “tek jedan mali korak na putu do našeg konačnog cilja”, pri čemu je istaknuto obećanje da će se naponi na ustrojavanju te organizacije pojačati tijekom 1937.

⁵⁸ J. J. SADKOVICH, *Italian Support*, 294.

⁵⁹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 20, Str. Pov. Broj: 12/1936., Str. Pov. Broj: 26/1936.

⁶⁰ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, Str. Pov. Broj: 25/1937.

⁶¹ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, Str. Pov. Broj: 78/1937. Zahvaljujem Vjeranu Pavlakoviću za ovaj dokument.

⁶² HDA, KBUSB-ODZ, kut. 20, I Broj: 53235/1936., Savski žandarmerijski puk u Zagrebu, J. B., Str. Pov. Broj: 4319/1936., Savski žandarmerijski puk, Pov. Ob. Broj: 455/1936., Sresko načelstvo Vrginmost, Pov. Broj: 1212/1936. Također vidi HDA, KBUSB-ODZ, kut. 21, Pov. J. B. Broj: 499/1936.

godine.⁶³ Uzimajući sve ovo u obzir, vlasti su shvatile da je zatajila njihova početna taktika zanemarivanja djelovanja HSZ-a. Zato su 1. ožujka 1937. izdane naredbe da se njegovo djelovanje onemogući. U skladu s time Odjel državne zaštite Savske banovine u Zagrebu zahtijevao je da se odmah uhite mjesni vođe HSZ-a u slučaju da pokušaju održati sastanke svojih ljudi ili da s njima namjeravaju provesti vježbe.⁶⁴

Suparništvo između Mačeka i Pavelića

Do tog trenutka raskol između Mačeka i Pavelića bio je gotovo potpun. Tako su tijekom 1936. ustaške novine otvoreno napadale neke od Mačekovih najbližih suradnika, čime su neizravno napadali i samog Mačeka. Ustaše su radili i na tome da svoje ljude ubace u strukture HSS-a.⁶⁵ Osim toga ustaše su dolazili na skupove HSS-a, gdje su stvarali nered poklicima "Živio Ante Pavelić!"⁶⁶ Istodobno se sjevernoamerička hrvatska emigrantska organizacija "Domobran" okrenula protiv Mačeka nakon što je vođa HSS-a tu organizaciju kritizirao zbog njezine naklonjenosti fašizmu. Tako je do početka 1937. "Domobran" slavio Pavelića kao isključivog vođu hrvatskoga naroda.⁶⁷

Može se reći da su vlasti u Savskoj banovini u tom razdoblju bile sklone pretjerivati u vezi s prijetnjom koju predstavlja Pavelićeva organizacija. U usporedbi s otprilike 14 000 članova HSZ-a, vlasti su raspolagale podacima da se 70 000 Pavelićevih ljudi nalazi u Španjolskoj, gdje se u građanskom ratu bore na strani generala Franca, kao i da se ustaše u svojim bazama u Mađarskoj i Italiji pripremaju za buduće napade na Jugoslaviju.⁶⁸ Zapravo je u travnju 1937. Pavelić mogao računati na oko 500 ustaša koji su se s njim nalazili u Italiji, ali su ih talijanske vlasti držale interniranima u logorima.⁶⁹ Određeni broj ustaša djelovao je i u Mađarskoj i Južnoj Americi, no, čak i zajedno s njima, teško je zamisliti da su ustaše u Španjolsku mogli uputiti više od nekoliko stotina dobrovoljaca, iako bi i to bila pretjerana brojka.⁷⁰

Novi skupštinski izbori u Jugoslaviji održani su 11. prosinca 1938. godine. Maček je na njima dobio 1 364 524 glasa, dok je vladina lista osvojila 1 643

⁶³ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 21, Dopis od 25. januara 1937.

⁶⁴ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, Str. Pov. Broj: 120/1937.

⁶⁵ Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945*, 1. sv. (1918.-1941.), Zagreb 1970., 165.

⁶⁶ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 21, Str. pov. broj službeno, Zagreb, 25. juna 1936.

⁶⁷ J. J. SADKOVICH, *Italian Support*, 266.-268.

⁶⁸ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, J. B. Broj: 1085/1937.

⁶⁹ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i Ustaše*, Zagreb 1978., 281.; J. TOMASEVICH, *n. dj.*, 39.

⁷⁰ Na strani Španjolske Republike borilo se oko 1664 jugoslavenskih dobrovoljaca, od čega je njih 545 poginulo. Vidi Stanislava KOPRIVICA-OŠTRIĆ, "Jugoslavenski dobrovoljci u jedinici španjolske republikanske vojske 1936—1939.", ČSP, br. 2, Zagreb 1987., 25. O tome kako je Španjolski građanski rat utjecao na hrvatsku javnost vidi Vjeran PAVLAKOVIĆ, *Our Spaniards: Croatian Communists, Fascists, and the Spanish Civil War, 1936—1939*, Ph. D. dissertation, University of Washington 2005.

738 glasova.⁷¹ Hrvatska desna oporba Mačeku udružila se protiv njegove očite spremnosti da igra prema pravilima koja je nametnuo Beograd. Tako su, neposredno prije izbora, zagrebačke novine Stjepana Buća *Nezavisnost* optužile Mačeka da je izdao borbu za samostalnu hrvatsku državu.⁷² Dragiša Cvetković postao je 5. veljače 1939. novi predsjednik jugoslavenske vlade sa zadatkom da konačno sklopi sporazum s Hrvatima. Ubrzo su Cvetković i Maček započeli pregovore o tom povijesnom sporazumu. No, Maček je zapravo vodio dvostruku igru jer je istodobno, putem posrednika, pregovarao i s talijanskom vladom.⁷³ Tako se Mačkov izaslanik pojavio u Rimu, gdje je talijanskome ministru vanjskih poslova Galeazzo Ciano poručio da bi Maček i njegovi suradnici mogli biti naklonjeni odvajanju Hrvatske od Beograda i njezinu povezivanju s Italijom u okviru personalne unije s talijanskim vladarom. Nakon toga je u Rim 20. ožujka 1939. stigao i Amadeo Canelutti, Talijan iz Hrvatske i član HSS-a. On je također stupio u vezu s Ciano, komu je natuknuo da bi tijekom idućih šest mjeseci u Hrvatskoj mogao izbiti ustanak te bi u tom slučaju Hrvati zatražili talijansku pomoć. Podrazumijevalo se da bi to značilo i uspostavu personalne unije između Hrvatske i Italije.⁷⁴

Ustaše su željeli potpuni prekid s Beogradom te su stoga napali vidljivu Mačkovu popustljivost. Ustaška organizacija "Hrvatski domobran" održala je 16. travnja 1939. konferenciju u Buenos Airesu. Tom je prilikom Pavelićev suradnik Ante Valenta izjavio da se Maček "prodao Srbima".⁷⁵ Dr. Branimir Jelić, koji je u tom razdoblju preuzeo vodstvo ustaške organizacije u Sjedinjenim Američkim Državama, na istom je skupu izjavio da samo Hitler može osloboditi Hrvatsku.

Maček i Cvetković sklopili su sporazum 27. travnja 1939. godine. No, knez Pavle nije se složio s tim te je natjerao Mačeka i Cvetkovića da nastave pregovore. U međuvremenu su novine *Nezavisna hrvatska država* u svom izdanju iz svibnja 1939., reagirajući na prve vijesti o postignutom sporazumu, napale Mačeka optuživši ga za "kapitulaciju".⁷⁶ Kada su se pregovori Mačeka i Cvetkovića nastavili, iste su novine zaključile da ti pregovori ne mogu donijeti ništa dobro.⁷⁷ Do sredine kolovoza Maček i Cvetković približili su se uspješnom

⁷¹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003., 200.

⁷² *Nezavisnost*, Zagreb, 3. 11. 1938. Navedeno prema Lj. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, II. knj. (od 1939. do 1941.), Zagreb 1974., 182.

⁷³ O kontaktima s Talijanima vidi F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II. knj., Zagreb 1961., 136.-147.; Lj. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, II. knj., 87.-90.; Jacob B. HOPTNER, *Yugoslavia in Crisis 1934-1941*, New York 1962., 138.-139.

⁷⁴ Srdjan TRIFKOVIĆ, "Yugoslavia in Crisis: Europe and the Croat Question, 1939-41", *European History Quarterly*, Vol. 23, No. 4, October 1993., 538.-539.; F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, II. knj., 137.-139. Maček će poslije tvrditi da su Talijani imali inicijativu u tim kontaktima, a potvrđuje da su pripremili i nacrt zajedničkog plana o pomoći koju će pružiti Talijani, personalnoj uniji i uspostavi zajedničkih ministarstava s Italijom. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 397.

⁷⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 27, Strogo povjerljivi bilten, maj 1939.

⁷⁶ *Isto*, 6.-7.

⁷⁷ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 27, Strogo povjerljivi bilten, jul 1939., 6.

okončanju pregovora pa je 24. kolovoza 1939. namjesnik prihvatio sadržaj njihova sporazuma. U sklopu sporazuma uspostavljena je autonomna Banovina Hrvatska na čelu s banom Ivanom Šubašićem, dok je Maček postao zamjenik predsjednika jugoslavenske vlade.

Zagrebačke novine *Istra*, koje su podržavale pregovore, pozdravile su sporazum citirajući jedne novine iz Graza koje su zaključile da se u Jugoslaviji uspjelo postići "(...) pomirenje između Srba i Hrvata. Unatoč brojnim tmurnim nagovještajima i pesimističnim procjenama, obje strane iskazale su toliko smirenosti, odgovorne objektivnosti i dobre volje, da je konačno pronađeno rješenje na obostrano zadovoljstvo i Beograda i Zagreba."⁷⁸ Nasuprot tome ustaški je tisak u potpunosti odbacivao novi dogovor. Nekoliko mjeseci poslije, komentirajući sporazum, u novinama *Nezavisnost* postavljeno je retoričko pitanje: "Što je točno dr. Maček dobio za hrvatstvo i Hrvatsku ovim sporazumom? Umjesto uspostave i priznanja hrvatskog suvereniteta, kojeg je puno puta obećao narodu, za narod je ostvario minijaturnu upravnu autonomiju, pri čemu nije dobio nikakva stvarna ili formalna jamstva da će ta autonomija biti održana, odnosno koliko će dugo biti na snazi."⁷⁹

Zahvaljujući sporazumu i uspostavi autonomne Banovine Hrvatske, HSZ je tijekom iduće dvije godine mogao slobodno djelovati. Nakon napada sila Osovine na Jugoslaviju i proglašenja hrvatske države 10. travnja 1941., desno krilo HSS-a odmah je pristupilo ustašama. HSZ se stavio na raspolaganje novim vlastima čuvajući javne ustanove i razoružavajući jedinice jugoslavenske vojske.⁸⁰ To ne iznenađuje ako se uzme u obzir prisutnost njemačkih okupacijskih postrojbi koje su pružale potporu ustašama, kao i prilično vidljiva podređenost novih vlasti Trećem Reichu.⁸¹ Poslije će *Hrvatska straža* ovako opisati ulogu HSZ-a u razdoblju neposredno nakon proglašenja NDH: "Hrvatska seljačka i građanska zaštita, spremna i naoružana, bila je posebno djelatna i spremna pomoći [Ustaškom pokretu]: razoružavala je srpske vojnike i zarobljavala četnike, čuvala je javne zgrade, ceste i mostove, kao i vojna i druga skladišta, ali i privatno vlasništvo i živote Hrvata kojima je prijetila srpska osveta. Ona je uložila krajnje napore kako bi osigurala da prijateljske i savezničke vojske imaju što je manje moguće problema i gubitaka u svom časnom poslu pomaganja uspostave Nezavisne Države Hrvatske."⁸² No, početkom lipnja 1941. HSZ je razoružan i raspušten, očito zato što ustaško vodstvo nije imalo povjerenja u njegovu vjernost. Unatoč službenom raspuštanju pojedine njegove jedinice nastavile su djelovati u svojim selima održavajući veze s mjesnim dužnosnicima HSS-a.⁸³

⁷⁸ *Istra*, Zagreb, 29. 9. 1939., 3.

⁷⁹ *Nezavisnost*, 12. 1. 1940. Citirano prema Lj. BOBAN, *Maček i politika HSS-a*, II. knj., 186. Također vidi F. TUĐMAN, *n. dj.*, 273.

⁸⁰ Holm SUNDHAUSSEN, "Der Ustascha-Staat: Anatomie eines Herrschaftssystems", *Österreichische Osthefte*, No. 2, 1995., 504.

⁸¹ *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Series D, Vol. 12: The War Years - 1941, Washington D.C. 1962., 831.-832.

⁸² *Hrvatska straža*, Zagreb, 17. 8. 1941., 3.

⁸³ Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd 1973., 111.

Zaključak

Službeno je HSZ postojao pet godina, od 1936. do 1941., iako su se začeci te organizacije mogli uočiti već tijekom 1932. godine. Premda su neki osnivači HSZ-a smatrali da će ta organizacija biti temelj buduće hrvatske vojske, koja će odigrati važnu ulogu u uspostavi nezavisne Hrvatske, postojalo je nekoliko čimbenika koji ukazuju da je HSZ prije svega bio obrambena organizacija. Na prvome mjestu treba istaknuti činjenicu da je osnovan tek nakon gotovo dva desetljeća bezakonja i korupcije koji su vladali u jugoslavenskoj državi, nakon što je kralj Aleksandar onemogućio djelovanje političkih stranaka i nakon što je i sam Maček bio gotovo dvije godine u zatvoru. Treba također uzeti u obzir da je HSZ uspostavljen kao odgovor na djelatnost poluvojnih organizacija koje su imale potporu režima, poput "Mlade Jugoslavije" i četničkih udruženja, koje su djelovale još od 1918. godine, a osnovane su još i prije toga, kao i novih sličnih organizacija kao što su Orjuna i SRNAO. Bitno je i da je HSZ uspostavljen tek nakon ustaškoga "Velebitskog ustanka" 1932. i nakon što se Pavelić počeo sukobljavati s Mačekom. Zadaća HSZ-a bila je zaštititi hrvatske seljake od srpskih poluvojnih organizacija, osigurati određenu mjeru mira i sigurnosti na mjesnoj razini – u državi u kojoj je nesigurnost bila široko prisutna – a trebao je biti i sredstvo kojim bi Maček osigurao vjernost Hrvata pred pokušajima ustaša da među njima ostvare svoj utjecaj. Pri svakom od spomenutih zadataka HSZ je također trebao pokazati da HSS nije pacifistička organizacija koja nije u stanju zaštititi one koji su progonjeni. Iako njegova izvorna namjena nije bila da bude jezgra buduće hrvatske vojske, nesumnjivo je među njegovim pripadnicima bilo onih koji su težili upravo tom cilju.⁸⁴ U tom smislu svakako nije nevažno spomenuti da su pojedini članovi HSS-a već krajem 1937. navodno smatrali da raspolažu s dovoljnim količinama oružja i streljiva pomoću kojih bi mogli izboriti uspostavu hrvatske države.⁸⁵ Može se spomenuti i da je 4. studenoga 1937. Maks Čavlek, u govoru novim pripadnicima HSZ-a u selu Desinić-Turnišić (kotar Pregrada), naveo da će se ubuduće vježbe HSZ-a izvoditi pod njemačkim zapovjedništvom (!). Tom prilikom Čavlek je okupljenim zaštitarima također izjavio: "Samo treba čekati jedne noći kada će postati samostalna hrvatska država, jer Jugoslavije neće više biti... Onaj koji ne dođe ima se smesta ubiti. Koji se ne može uhvatiti, ima mu se zapaliti kuća i sva njegova imovina."⁸⁶ U tom smislu nije nevažna ni spremnost zaštitara da se otvoreno sukobe s predstavnicima vlasti, kao primjerice početkom 1938. u Novom Gradecu.⁸⁷ Tako je djelovanje HSZ-a istodobno odraz općeg bezakonja jugoslavenskoga sustava, u kojem su ne samo HSS, nego i druge političke stranke osjećali potrebu da imaju vlastite poluvojne snage, kao i znak široko

⁸⁴ Colić navodi da je HSZ zapravo bio ustrojen s namjerom da bude "temelj za osnivanje hrvatske vojske". M. COLIĆ, *n. dj.*, 107.

⁸⁵ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, Str. Pov. Broj: 1048/1937.

⁸⁶ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 22, Str. Pov. Broj: 1048/1937.

⁸⁷ HDA, KBUSB-ODZ, kut. 27, Str. Pov. Broj: 669/1938.

rasprostranjenog hrvatskog nezadovoljstva, pri čemu su bili spremni za federalni preustroj države u kojoj su živjeli, ali su se, u konačnici, nadali da bi mogli uspostaviti i samostalnu državu u kojoj bi se osjećali slobodnima.

Preveo: Nikica Barić

SUMMARY

VLADKO MAČEK AND THE CROATIAN PEASANT DEFENSE
IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Between 1936 and 1941, the Croatian Peasant Party, headed by Vladko Maček, operated two militias – the *Hrvatska seljačka zaštita* (HSZ) or Croatian Peasant Defense in the villages and the *Hrvatska građanska zaštita* (HGZ) or Croatian Civil Defense in the urban centers. Even though it is well known that these units played an important role in stopping police violence against the Croatian peasantry, there has been precious little attention paid to them up to now. An examination of the activity of the HSZ in particular can throw light not only on Maček's complicated relations with the Yugoslav government, but also on his relations with Pavelić and the fascist *Ustaša* movement as well as on the nature of the interwar Kingdom. In a word, the mere fact that Maček saw the need to create a peasant self-defense force speaks volumes about the lawlessness prevailing in that country at the time.

Key words: Croatian Peasant Defense, Croatian Civil Defense, Croatian Peasant Party, Vladko Maček